

SEPPO HENTILÄ

Suomi, Saksan-kysymys ja Berliinin kriisit

Saksan-kysymyksessä itä ja länsi tulivat Suomessa suorastaan iholle. Hyvien suhteiden hoitaminen samanaikaisesti Bonniin ja Itä-Berliiniin oli vuoden 1948 yya-sopimuksen Saksa-artiklan takia kuin nuorallatanssia, jossa köyden kumpikin pää näytti olevan Moskovassa.

■ Toisen maailmansodan jäljiltä avoimeksi jäänyt Saksan-kysymys oli 1970-luvun alkuvuosiin saakka kylmän sodan pahin kriisinsytyke Euroopassa. Kun Saksa vuonna 1949 jaettiin kahdeksi valtioksi, länsiblokki tunnusti Saksan liittotasavallan ja itäblokki Saksan demokraattisen tasavallan, DDR:n. Myös Euroopan puolueettomat maat, Suomea lukuun ottamatta, solmivat diplomaattisuhteet pelkästään Länsi-Saksaan. Vuoden 1970 alkuun mennessä vasta 19 valtiota oli tunnustanut DDR:n. Niistä yksitoista oli sosialistisen leirin maita; loput kahdeksan olivat Neuvostoliiton taloudellisesta ja sotilaallisesta avusta riippuvaisia kolmannen maailman maita.¹

Suomelle, joka itse jäi kylmässä sodassa rintamien väliin, Saksan jako kahdeksi valtioksi oli myrkkyyä. Se ei voinut aluksi tunnustaa kumpaakaan Saksaa. Vasta sen jälkeen kun Saksan liittotasavalta oli Willy

Brandtin uuden idänpolitiikan onnistumisen myötä vakiinnuttanut suhteensa Neuvostoliittoon ja kun Saksojen välinen ns. perussopimus oli marraskuussa 1972 saatu aikaan, Suomi saattoi – ja ulkopoliittisista syistä nimenomaan yhtä aikaa – tunnustaa molemmat Saksat. Täydet diplomaattisuhteet tulivat voimaan 7.1.1973.²

Siihen asti Suomi siis oli ainoa Euroopan maa, jolla ei ollut diplomaattisuhteita kummankaan Saksan kanssa. Toisaalta Suomella oli ainoana ei-socialistisena maana täysin samanarvoiset (kaupalliset) suhteet Saksoihin. DDR:n näkökulmasta Helsinki olikin pitkään ainoa ”kapitalistisen ulkomaan” pääkaupunki, jossa se saattoi ainakin periaatteessa kilpailla tasapäisesti toisen Saksan kanssa.

Suomen ja jaetun Saksan suhteiden historian tutkimustilanne on kahdessakin mielessä erityisen haastava. Ulkomailla ilmestyneessä Saksan-kysymystä ja kylmää sotaa käsittelevässä tutkimuskirjallisuudessa Suomea ei useimmiten edes mainita, mutta eipä Saksan-kysymyksen merkitystä ja tavatonta ongelmallisuutta ole suomalaisessakaan tutkimuksessa tähän mennessä oikein oivallettu. Moskovansuunta on hallinnut kiinnostusta ja intressiä. Saksaan ei ole ehkä osattu tarttua senkään takia, että Suomen ul-

1. *DDR-Handbuch* (1979) julk. Ministerium für Innerdeutsche Beziehungen, 2. p. Köln, 286–287.

2. Seppo Hentilä (1999) ”Das Deutschland-Paket der finnischen Regierung 1971/72 – Diplomatische Anerkennung, aber um welchen Preis?”, teoksessa Edgar Hösch ja Jorma Kalela *Deutschland und Finnland im 20. Jahrhundert*. Osteuropa Institut München, Reihe Forschungen zum Ostseeraum, julk. Beyer-Thoma Hermann, Bd. 4, Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 169–198.

kopolitiikan johto ei aikoinaan tällä asialla – entisen aseveljeyden aiheuttamien poliittisten rasitteiden ja yya-sopimuksen Saksa-artikloiden takia – liiemmästi elämöinyt.

Saksassa tehdyssä uusimmassa tutkimussessakaan Suomella ei yöpakkasineen ja noottikriiseineen ole osaa eikä arpaa. Berliinin kriisejä 1958–63 käsittelevässä Michael Lemken tutkimuksessa, jota voidaan pitää alansa standarditeoksena, Suomea ei ole mainittu kertaakaan.³ Sama pätee myös Jochen Staadtin DDR:n ”salaista lännenpolitiikkaa” 1960–70 käsittelevään tutkimukseen.⁴

Suomella oli idän ja lännen välisessä suurkonfliktissa sivuosa ilman omia vuoro-anoja. Tässä kuviossa DDR:n lännenpolitiikka tarkoitti pelkästään sen suhteita Länsi-Saksaan. Suomen asioihin voi törmätä vain niitä arkistoista erikseen esiin kaivamalla. Se on tietysti nimenomaan suomalaisten tutkijoiden velvollisuus ja tehtävä. Suomen erikoiset, kaikista muista maista poikkeavat suhteet jaettuun Saksaan ansaitsevat kuitenkin tulla myös kansainvälisessä tiedeyhteisössä otetuksi huomioon, koska ne olivat kylmän sodan kahtiajakautuneessa maailmassa erikoistapaus, niin kuin tietysti oli Suomen kansainvälinen asema ylipäätäänkin.⁵

Suomi kahden Saksan loukussa

Mikään muu kansainvälinen kiistakysymys ei vetänyt Suomea samalla tavalla ja yhtä konkreettisesti blokkien väliin kuin juuri Saksankysymys. Asetelma näytti Suomen osalta jämähtäneen pysyvästi umpisolmuun: toisin kuin Euroopan muut puolueettomat maat, Suomi ei voinut tunnustaa vain Saksan liittotasavaltaa, sen esti yya-sopimus. Molempien Saksojen tunnustaminen olisi ollut yya-sopimuksen puitteissa mahdollista, mutta sitä taas ei sallinut Saksan liittotasavalta, joka mustasukkaisesti valvoi sitä, etteivät muut maat tunnustaneet DDR:ää. Syksyllä 1955 julistamansa ns. Hallsteinin opin mukaan Saksan liittotasavalta piti DDR:n tunnustamista aina 1970-luvun vaihteeseen saakka epäystävällisenä tekona.

Suomen oli otettava tosissaan Hallsteinin opin mukaiset sanktiot, jotka olisivat pahim-

massa tapauksessa saattaneet lamaannuttaa tai ainakin pahasti häiritä Suomen kansantaloudelle tärkeää kauppavaihtoa Länsi-Saksan kanssa. Mutta tietenkin Suomi joutui pitämään huolta ennen kaikkea siitä, että Neuvostoliitto ei saisi aihetta vedota Saksan uhkaan ja vaatia yya-sopimuksen mukaisia sotilaallisia konsultaatioita. Tässä merkityksessä Suomen Saksan-politiikka oli suorastaan määritelmänomaisesti idänpolitiikalle alisteinen ja siitä riippuvainen asia.

Kun Suomi oli kylmässä sodassa erikoistapaus ja Neuvostoliiton hyvä ystävä, ja sillä oli ainoana ei-kommunistisena maana tasa-vertaiset suhteet molempiin Saksoihin, se nousi alusta lähtien erikoistapaukseksi DDR:n ulkopoliitikassa. Suomi näyttäytyi DDR:lle kapitalistisen maailman heikoimpana renkaana. Sen murruttua tunnustamisliike leviäisi muihin puolueettomiin maihin ja edelleen kauemmas länteen. Todellista merkitystä tälle ”Suomi-optiolle” tuli kuitenkin saada vasta sitten, kun DDR sai mahdollisuuden nostaa omaa ulkoista profiiliaan ja pyrkiä ulos eristyksistä. Näistä asioista Itä-Saksan johtajat eivät saaneet itse päättää. DDR oli Kremlin shakkilaudalla aluksi talonpoikaakin vähäisempi nappula.⁶

Vasta 1950-luvun puolivälin jälkeen, kun Itä-Saksasta alkoi tulla Neuvostoliitolle yhä tärkeämpi liittolainen, sen omakin painoarvo nousi. Kun Neuvostoliiton johtajat päättivät, että Itä-Saksasta oli tehtävä Länsi-Saksan vastapaino ja kommunismin näyteikkuna länteen, DDR:n oli myös valtiona ryhdyttävä hankkimaan itselleen kansainvälistä tunnustusta. Ensimmäisenä länsimaana ja kaikkein tiukimmin ”Harppi-Saksan” haarukkaan joutui Suomi.⁷

DDR aloitti 1950- ja 1960-luvun taitteessa massiivisen kampanjan diplomaattisen tunnustuksen saamiseksi Suomelta. Kun maaperä Suomessa muuttui 1960-luvulla DDR:n kannalta yhä otollisemmaksi, Saksan liittotasavalta alkoi vakavasti pelätä, että se menettäisi Suomessa pelin DDR:lle. Vielä enemmän se pelkäsi sitä, että Neuvostoliitto pakottaisi Suomen tunnustamaan DDR:n. Suomen kannalta tilanne oli äärimmäisen vaikea: sitä eivät painostaneet vain Itä-Saksa ja Neuvostoliitto vaan myös Länsi-Saksa,

joka alituisesti vetosi liittolaisiinsa saadakseen niiltä tukea Suomen aisoissa pitämiseksi.

Suomi oli 1970-luvun alkuun saakka Saksan liittotasavallalle pahempi ulkopoliittinen harminaihe kuin mikään muu ei-sosialistinen maa. Suomen kohdalla Hallsteinin oppiin perustuva DDR:n saartorengas olikin epäilemättä kaikkein heikoin. Suomella puolestaan oli syytä pelätä kaikkein eniten juuri Saksan liittotasavallan käyttäytymistä, koska Neuvostoliitto saattoi reagoida siihen vetoamalla yya-sopimuksen konsultaatioartikloihin.

Molemmilla Suomen ja Neuvostoliiton välisillä ulkopoliittisilla kriiseillä, yöpakkasilla 1958–59 ja nootikkriisillä 1961, oli yya-sopimuksen kautta kiistaton yhteys samanaikaisesti Berliinin kriiseihin, joiden syynä oli Neuvostoliiton pyrkimys työntää länsivallat pois keskellä DDR:ää sijaitsevasta Länsi-Berliinistä.

Genevestä Berliiniin

Stalinin kuoleman jälkeen suurvaltasuhteissa alkoi 1953 lyhyt suojasää, jota jälkepäin alettiin kutsua jopa kylmän sodan ”ensimmäiseksi liennytysvaiheeksi”. Kesällä 1955 kokoontui Genevessä idän ja lännen johtajien ensimmäinen huippukokous sitten kylmän sodan syttymisen. Jo aikaisemmin samana keväänä Neuvostoliitto ja länsivallat olivat allekirjoittaneet sopimuksen, joka päätti Itävallan miehityksen ja palautti maan itsenäisyyden sekä vahvisti sille vuoden 1937 rajat. Alppitasavallan perustuslakiin otettiin säädös maan pysyvistä puolueettomuudesta.

Onni potki jälleen Itävaltaa syylinki jallassa, sillä ”Austria felix” sai ihan ilmaiseksi sen, mitä Suomi ei koskaan saanut, nimittäin suurvaltojen tunnustaman puolueettomuuden. Suomihan joutui alinomaa tappelemaan asemastaan idän ja lännen välissä, mutta Itävallan puolueettomuutta ei enää vuoden 1955 jälkeen kiistänyt kukaan. Tosin Suomenkin puolueettomuusasema vahvistui, kun Neuvostoliitto luopui Porkkalan tukikohdasta, mutta toisaalta yya-sopimusta oli jatkettava 20 vuodella, eikä tekstistä muutettu tavuakaan.

Itävallan aseman muutos ratkaisi yhden Saksankysymyksen osaongelman, mutta varsinaisessa pääkysymyksessä tilanne lukiutui paikoilleen ja vastakohtat itse asiassa vain kärjistyivät. Geneven henki jäähtyi, koska Neuvostoliiton uusi johto epäonnistui myös toisessa tärkeässä asiassa, nimittäin destalinisoinnissa. Pääsihteeri N. S. Hruštševin hyökkäys NKP:n 20. puoluekokouksessa helmikuussa 1956 Stalinin henkilökulttia vastaan tulkittiin veljespuolueissa Neuvostoliiton kannalta vaarallisella tavalla ”väärin” uudenlaisen vapauden signaaliksi. Imperiumin vastaisku oli raju. Sen julmin näytös esitettiin loppusyksyllä 1956 Unkarissa. Myös kaikkialla muualla itäblokkissa ihmiskasvoisempaa sosialistista yhteiskuntaa vaatineet oppositiot tukahdutettiin väkivalloin.

Neuvostoliitto huolestui vakavasti Länsi-Saksan liittymisestä Natoon 1955 ja Bundeswehriin tulosta uudeksi sotilaalliseksi tekijäksi Keski-Eurooppaan ja Itämeren piiriin. Itäblokin oman sotilasliiton, Varsovan liiton, perustaminen toukokuussa 1955 ei ehkä sotilaallisesti merkinnyt ratkaisevaa muutosta aikaisempaan, mutta propagandistisessa mielessä sotilasliiton muodostaminen juuri tuossa vaiheessa oli selkeä protesti Saksan liittotasavallan Nato-jäsenyyttä vastaan.

Tunnetuista historiallisista syistä Neuvostoliitto sai Länsi-Saksan varustautumisesta

3. Michael Lemke (1995) *Die Berlinkrise 1958 bis 1963. Interessen und Handlungsspielräume der SED im Ost-West-Konflikt*, Berlin: Akademie Verlag.

4. Jochen Staadt (1993) *Die geheime Westpolitik der SED 1960–1970. Von der gesamtdeutschen Orientierung zur sozialistischen Nation*, Berliini: Akademie Verlag.

5. Hyvä alku tälle tutkimukselle on Dörte Putensen (2000) *Im Konfliktfeld zwischen Ost und West. Finnland, der Kalte Krieg und die deutsche Frage (1947–1973)*, Berliini: Verlag Arno Spitz GmbH. Putensenin teos on kuitenkin vasta yleiskatsaus. Suomen Saksanpolitiikkaa ei siinä ole vielä käsitelty kylmän sodan ja Saksan-kysymyksen muodostamassa kansainvälisessä kokonaisuudessa.

6. Ks. erit. Wilfried Loth (1996) *Stalins ungeliebtes Kind. Warum Moskau die DDR nicht wollte*, München: dtv-Verlag.

7. Seppo Hentilä (1998) ”Harppi-Saksan haarukassa. Suomi, DDR:n tunnustaminen ja Neuvostoliitto”, teoksessa Jorma Selovuori (toim.) *Vaikka voissa paistais? – Venäjän rooli Suomessa. Professori Osmo Jussilan julkakirja*, Helsinki: WSOY, 368–384.

itselleen loistavan propagandavaltin, jota se myös käytti häikäilemättä hyväkseen. Yhdysvaltain ja Länsi-Saksan militarismi, Nato ja Bundeswehr samaistettiin neuvostopropagandassa muutta mutkitta natsi-Saksan militarismiin, sillä niillä kaikillahan oli yksi ja sama päämäärä, hyökkäyssodan valmistelu Neuvostoliittoa vastaan.

Neuvostoliiton kampanjointi Länsi-Saksan varustautumista vastaan ei suinkaan ollut pelkkää retoriikkaa. Saksankysymys kriisiytyi 1950-luvun lopulla räjähdysten partaalle. Myrskyn silmässä oli Berliini, mutta osansa näistä kriiseistä sai myös Suomi. Kuta näkyvämmäksi Saksan liittotasavallan sotilaallinen läsnäolo Itämeren suunnalla tuli sitä suuremmaksi kasvoi myös se mahdollisuus, että Neuvostoliitto tarttuisi yysopimuksen sotilaallisiin artikloihin.⁸

Puhuessaan Moskovassa marraskuun alussa 1958 Hruštšev syytti länsivaltoja siitä, että ne olivat sodanjälkeisellä politiikallaan jatkuvasti loukanneet neljän vallan välisiä sopimuksia. Sen vuoksi Neuvostoliitolakaan ei ollut enää mitään moraalisia velvollisuuksia pitää niistä kiinni. ”Länsi-Berliini sijaitsee DDR:n maaperällä, länsiliittoutuneilla ei ole siellä mitään tekemistä”, niiden olisi vedettävä sieltä joukkonsa puolesta vuodessa, muuten Neuvostoliitto luovuttaisi kaikki Berliiniä koskevat valtuutensa DDR:n hallitukselle, Nikita Sergejevitš jyräsi. Länsi-Berliinin asukkaiden kannalta uhkaus oli kauhistuttava, koska sen toteutuminen olisi merkinnyt sitä, että myös kauttakulkuliikenteen valvonta olisi siirtynyt DDR:n rajajoukoille.⁹

Berliinistä puhuessaan Hruštšev tarkoitti vain ja ainoastaan Länsi-Berliiniä; siitä oli tehtävä ”erillinen poliittinen yksikkö” ja ”demilitarisoitu vapaakaupunki”. Itä-Berliinin, eli virallisesti ”Berliinin – DDR:n pääkaupungin”, Neuvostoliitto oli jo aikaisemmin luovuttanut Itä-Saksalle. Hruštšev vaati, että Saksan kysymys oli ratkaistava Potsdamissa elokuussa 1945 allekirjoitetun sopimuksen pohjalta. Tämän sisältöisen, Berliinin-ultimaatumina tunnetun nootin Neuvostoliitto jätti länsivalloille marraskuun lopulla 1958. Ja jatkoa seurasi: tammikuussa 1959 se teki lännelle esityksen rauhansopimuk-

sen solmimiseksi molempien Saksojen kanssa, ja kun länsi hylkäsi aloitteen, Neuvostoliitto uhkasi solmia erillisrauhan DDR:n kanssa.

Länsivallat tarjosivat omassa ehdotuksessaan toukokuun puolivälissä 1959 Saksankysymyksen ratkaisemista asteittain siten, että koko Berliini yhdistettäisiin ja siellä järjestettäisiin vapaat vaalit joko neljän vallan tai YK:n valvonnassa. Seuraavana kesänä pidettiin Genevessä kaksi tuloksetonta ulkoministerikokousta. Kesäkuun alussa 1961 pääsihteeri Hruštšev ja presidentti Kennedy tapasivat Wienissä. Hruštšev uudisti vanhat tarjouksensa, rauhansopimuksen molempien Saksojen kanssa ja Länsi-Berliinin statuksen muuttamisen vapaakaupungiksi. Tälläkin kertaa hän antoi lännelle kuusi kuukautta aikaa vastata, muussa tapauksessa Neuvostoliitto allekirjoittaisi DDR:n kanssa rauhansopimuksen, johon yhtyisivät ”muut halukkaat valtiot”.¹⁰

Suomessa pakastaa öisin

Kun Neuvostoliiton painostus K.-A. Fagerholmin hallitusta vastaan yltyi syksyn 1958 kuluessa, tilannetta Helsingissä seurannut Saksan liittotasavallan pääkonsuli Kuno Overbeck epäili vakavasti, kestäisikö Suomen hallitus paineen. Pelättävissä oli, että Neuvostoliitto vaatisi Suomelta suhteiden korjaamisen hintana myös DDR:n tunnustamista.¹¹ Kekkosenkin korviin kantautui joulukuun alussa 1958 tieto, jonka mukaan Saksan liittotasavallan edustusto oli valmis minä hetkenä tahansa poistumaan Helsingistä, jos Suomi taipuisi.¹²

Aikaisemman tutkimuksen perusteella voi nähdä, että yöpakkaset olivat länsisaksalaisille Suomen tarkkailijoille, poliitikoille ja toimittajille, erittäin masentava kokemus.¹³ Länsisaksalaisten kuva presidentti Kekkosesta muuttui niin ikään entistä negatiivisemmäksi. Se ei johtunut yksinomaan siitä, että Saksan liittotasavallan tšekäläinen edustusto seurusteli etupäässä Kekkosen poliittisten vastustajien kanssa, vaan yhtä lailla syynä olivat presidentin omat lausunnot, joissa hän ei todellakaan peitellety Länsi-Saksaa kohtaan tuntemaansa vastenmielisyyttä.

Yöpakkasten aikana Suomen tilannetta koskenut lehtikirjoittelu oli Länsi-Saksassa sävyllään äärimmäisen synkkää: Suomi ei kykenisi enää kauan puolustamaan suvereniteettiaan. *Auswärtiges Amt* (AA) kuitenkin vakuutti, ettei tällainen kirjoittelu vastannut liittotasavallan hallituksen käsityksiä.¹⁴ Suomen kannalta erittäin kiusallisia olivat myös eräiden johtavien länsisaksalaisten poliitikkojen kriittiset lausunnot, joissa Suomen riippuvuutta Isosta veljestä kärjistettiin tavattomasti. Vuoden 1959 alussa Suomen ulkoministeriö pyysi, että länsisaksalaiset poliitikot pidättäytyisivät moisista lausunnoista, vaikka niiden tarkoitus saattoi perimmältään aivan hyvin olla sympatian osoittaminen Suomea kohtaan.

Aiheen tähän erikoislaatuiseen pyyntöön antoi puolustusministeri Franz-Josef Straussin lausunto: ”Ihailen Suomen kansaa ja kumarran sen edessä samalla tavalla kuin unkarilaistenkin edessä.” Suomalaisten pyyntö tuotti tulosta, sillä sekä liittohallituksessa, *Auswärtiges Amt*issa, että kristillisdemokraattisen puolueen CDU:n parlamenttiryhmissä asiaan kiinnitettiin huomiota siinä valossa, että jatkossa ei enää julkisesti esitettäisi suomalaisten asemaa vaikeuttavia sympatianosoituksia.¹⁵ Lisäksi Overbeck pyysi *Auswärtiges Amt*ia vaikuttamaan siihen suuntaan, ettei Länsi-Saksan lehdistö tarpeettomasti dramatisoisi Suomen oloja. Päätoimittajien toivottiin huolehtivan siitä, että sellaisia lausuntoja kuin ”länsi ei pysty enää pitämään Suomesta kiinni” ja ”Suomi on menetetty maa”, ei enää lehdistössä esitettäisi.¹⁶

Yöpakkasten aikana DDR luonnollisesti yhtyi neuvostolehdistön arvostelevaan kuoroon: se syytti Fagerholmin hallitusta siitä, että se pyrki reivaamaan Suomen ulkopolitiikan kurssia länsimielisemmäksi. Hallituksen ”kaksinaamaisen politiikan paljastamiseksi” DDR:ssä suunniteltiin korkeimman valtiojohdon tasolla nootin lähettämistä Suomelle DDR:n tunnustamisen puolesta. Näin radikaalia vetoa Itä-Saksan johtajat eivät kuitenkaan uskaltaneet tehdä kysymättä ensin asiaa Kremlistä. Ulkoministeriön valtiosihteerin Otto Winzer teki työtä käskettyä. Hän havaitsi pian, että Neuvostoliiton kan-

ta Suomen painostamiseen tunnustamisasiassa oli kielteinen. Winzer suosittelikin puoluejohtaja Walter Ulbrichtille, pääministeri Otto Grotewohlille ja ulkomaankauppaministeri Heinrich Raulle toimittamassaan muistiossa, että mihinkään toimiin ei ryhdyttäisi ja antoi tätä vastaavat ohjeet myös DDR:n pääkonsulille Rudolf Agricolalle Helsinkiin.¹⁷

DDR oli taipuvainen näkemään salaliittoa joka puolella. Niinpä sen tšekäläisessä edustustossa pääteltiin, että Fagerholmin hallitus oli pelannut jonkinlaista yhteispeliä ”monopoleihin, suurporvaristoon, oikeistososiaalidemokratiaan” tukeutuvan Länsi-Saksan edustuston kanssa. Vuodesta 1957, jolloin Suomen länsikauppa oli vapautunut säännöstelystä, idänkaupan osuus oli alentunut nopeasti. Erityisesti Länsi-Saksan kanssa kauppavaihto oli tuolloin alkanut

8. Jo talvella 1960 raportoi Suomen pääkonsuli Veli Helenius huolestuneena Kölnistä Saksan liittotasavallan ja Tanskan suunnitelmista perustaa Itämerelle yhteinen Nato-laivaston johtokeskus: Ulkoasiainministeriön arkisto, UM 5 C A, Raportit: Bonn 24–28/1959, 1–13/1960 V. Helenius: NATO:n puolustuksen vahvistaminen Itämeren piirissä, 24.2.1960.

9. Hruštševin puhe 10.11.1958 Moskovassa, ks. *Dokumente zur Deutschlandpolitik IV*, Reihe, Bd. 1., 3–24.

10. Lemke 158–161.

11. Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes (Berliini), PAAA, Abt. 2, Bd. 237. Muistinpäätös 25.11.1958.

12. Juhani Suomi (toim. 2001) *Urho Kekkonen päiväkirjat 1, 1958–1962*, Helsinki: Otava (UKK pk. 1), 153 (7.12.1958).

13. Putensen 99–101; ks. myös Erkki Teräväinen (1993) ”Die Periode des ”Nachtfrosts” in der politischen Publizistik der ”Frankfurter Allgemeinen Zeitung”, teoksessa *Finnland und Deutschland. Forschungen zur Geschichte der beiden Länder und ihrer Beziehungen. Protokollband des III. deutsch-finnischen Historikerkongresses auf Schloss Spyker (Rügen) vom 15. bis 19. September 1993*, Hampuri, 209–234.

14. UM 5 C A. Raportit Bonn, 24–28/1959, 1–13/1960, V. Helenius, Suomen ja Saksan Liittotasavallan välisistä suhteista vuonna 1959, 2.3.1960.

15. Putensen 105.

16. Syynä tähän pyyntöön olivat eräät saksalaislehtien räikeät kirjoitukset Suomen tilanteesta, esimerkiksi ”Punaisia pilviä Suomen taivaalla” (*Darmstädter Echo* 4.12.1958) tai ”Suomi, yhdeksäs itäblokin maa?” (*Industriekurier*, Düsseldorf 6.12.1958), PAAA, Ref. 203, Bd. 137. Overbeck 22.12.1958 AA:lle.

17. PAAA, MfAA, A 16504. König, Muistio Suomen ja DDR:n suhteista (päiväämätön, ajoittui kuitenkin vuoden 1958 puolelle, koska Fagerholmin hallitus oli suunnitellun operation aikana vielä virassaan).

voimakkaasti kasvaa. Tämä oli DDR:lle katkera pala, josta tšekäläinen kaupallinen edustusto toistuvasti raportoinnissaan muistutti. Kehittyneet kaupassuhteet olisivat olleet myös erittäin hyvä ulkopoliittinen argumentti, ja ilman niitä diplomaattien työ Suomessa oli hankalaa. Myönteisesti DDR:n edustusto pani merkille sen, että Kekkonen alkoi yöpakkasten jälkeen entistä tarmokkaammin vartioida ulkopoliittisen kurssinsa pysymistä Paasikiven linjalla. Itäsaksalaiset havaitsivat, että poliittisella kentällä Kekkonen kannattajien ja vastustajien välinen juopa muutenkin syveni sitä mukaa kuin ”taantumuksellinen Tanner-klikki jatkoi sosialidemokraattisessa työväenliikkeessä hajoitustoimintaansa”.¹⁸

Kun Neuvostoliitto alkoi 1950-luvun lopulla painostaa Suomea ”oikealle” ulkopoliittiselle kurssille, Itä-Saksassa heräsi sen suuntaisia toiveita, että myös tunnustamisasiassa päästäisiin vihdoon tuumasta toimeen. Tässä DDR joutui kuitenkin pahasti pettymään, sillä Neuvostoliitto ei pakottanut Suomea DDR:n tunnustamiseen. Tosin Suomikin sai Neuvostoliitolta tammikuussa 1959 edellä mainitun Saksan rauhansopimusaloitteen, saman, jonka se jätti länsivalloille. Suomen hallitus vastasi tarjoukseen puolentoista viikon päästä. Kohteliaiain mutta päättäväisin sanakääntein se torjui ehdotuksen vedoten siihen, että asia oli ratkaistava neljän tärkeimmän Saksaa vastaan toisen maailmansodan aikana taistelleen liittoutuneen valtion kesken. Vasta sen jälkeen kun ne olisivat päässeet asiassa yhteisymmärrykseen, Suomi voisi ryhtyä vastaaviin toimenpiteisiin.¹⁹

Kun presidentti Kekkonen nimitti tammikuussa 1959 yöpakkaskriisin takia eronneen Fagerholmin hallituksen tilalle maalaisliiton vähemmistöhallituksen, jonka pääministeriksi tuli V. J. Sukselainen, eivät länsisaksalaisten pelot ”neuvostovyöhykkeen” vaikutusvallan kasvusta Suomessa suinkaan hälventyneet, päinvastoin. DDR:n pääkonsuli Agricola oli näet jo syksyllä 1958 huolehtinut siitä, että hänen entinen yliopistonsa, Hallen Martin-Luther-Universität, oli myöntänyt kunniaatohtorin arvon Sukselaiselle, joka oli nuoruudessaan 1930-luvulla

opiskellut Hallessa. Hallituksen nimityspäivänä Sukselainen sai poikkeuksellisesti myös onnittelusähkeen DDR:n puoluejohtajalta Walter Ulbrichtilta.²⁰ Länsisaksalaiset pitivät kaikkia näitä eleitä jo pitkään suunniteltuna aktiona Sukselaisen taivuttamiseksi ”neuvostovyöhykkeen asialle”.²¹

Leveäselkäinen mies Leipzigin messuilla

Maaliskuussa 1959, pian yöpakkaskriisin laukeamisen jälkeen, eduskunnan puhemies siirtynyt K.-A. Fagerholm johdatti ensimmäisen suomalaisen parlamentaarikkovaltuuskunnan DDR:ään saksalaisen kansankamarin vieraaksi. Kutsun oli DDR esittänyt jo kolme vuotta aikaisemmin, kun kansankamarin edustaja oli osallistunut parlamenttien välisen liiton IPU:n kokoukseen Helsingissä. Suomalaiset olivat torjuneet vastavierailun milloin milläkin verukkeella. Kun se viimein toteutui, DDR luki sen suureksi ulkopoliittiseksi voitokseen, eihän siellä koskaan aikaisemmin ollut muita länsimaisia virallisia valtuuskuntia käynytään. Leipzigin messuilla Fagerholmin delegaatiota tituleerattiinkin aivan tarkoituksella ”Suomen hallitusvaltuuskunnaksi”.²²

Oman lisävärinsä Fagerholmin matkalle antoi se, että Leipzigissa oli samaan aikaan ainakin yksi häntäkin merkittävämpi messuvieras, nimittäin N. S. Hruštšev. Nämä kaksi myös tapasivat toisensa, tosin vain ohimennen, eikä Fagerholm päässyt selittämään Kremlin valtiaalle, keitä ”hänen leveän selkänsä” takana oikein lymysi. Tätä vertaustahan Hruštšev oli käyttänyt tyrmätyksessään Fagerholmin poliittisen uskottavuus-

18. Stiftung Archiv der Parteien und Massenorganisationen der ehemaligen DDR im Bundesarchiv (Berlin), SAPMO BA DY 30/IVA 2/2–282. SED:n kk:n kv. os. Kaupall. edustuston raportti Suomen ja DDR:n suhteista, päiväämätön (luultavasti vuoden 1959 alusta, koska yöpakkaskriisin sanotaan olevan ohi).

19. UM 7 D 2, K 304. Suomen vastaukset Neuvostoliiton nootteihin 21.1.1959 ja 26.3.1959; ks. myös Puntensen (2000) 326–327, dokumentit 2. ja 3.

20. PAAA, Ministerium für Auswärtige Angelegenheiten der DDR, MfAA, A 14059.

21. PAAA, Ref. 203. Bd. 144. Overbeck 16.1.1959 AA:lle.

22. PAAA, Ref. 203, Bd. 143. Overbeck 9.3. ja 21.3.1959 AA:lle.

Suomalainen parlamenttivaltuuskunta DDR:n kansanedustuslaitoksen istuntosalissa 10.3.1959. Keskellä eduskunnan puhemies K-A. Fagerholm ja kansanedustaja Herta Kuusinen. Lehtikuva Oy. Kuva: ADN.

den yöpakkaskriisin aikana.²³ Fagerholm sai vain kerrotuksi, että hän tuo terveisiä Suomesta, mihin Hruštšev vastasi arvoituskellisesti: ”Ja pomnju” – minä muistan – ja jatkoi messukierrostaan.²⁴ Kun lehdet olivat Suomessa vihjailleet, että Fagerholmilla olisi ollut ”kana kynimättä” Hruštševin kanssa, merkitsi Kekkonen päiväkirjaansa: ”Joo. Milläs kana rykii, kun ei ole rintaluita”²⁵.

Fagerholmin matka herätti tavatonta huomiota myös lännessä, sillä kyseessä todella oli ensimmäinen virallinen vierailu länsimaista DDR:ään. Länsisaksalaiset kävivät kuumina ja vaativat liittolaisiaan protestoimaan suomalaisten menettelyä. Yhdysvaltain ulkoministeriön sisäisessä tiedotteessa tilannetta arvioitiin kuitenkin paljon viileämmin: ”Ottaen huomioon ajankohdan Itä-Saksaan on mahdotonta tehdä vierailua, joka ei jollain tapaa moraalisesti tukisi neuvostoblokkia. Sitä ei voida lieventää edes vastaavalla vierailulla Länsi-Saksaan.”²⁶

Välttääkseen kaikenlaisten spekulatioiden leviämisen oli Kekkonen jo ennen Fagerholmin matkaa antanut *New York Timesille* haastattelun, jossa hän oli vakuutellut, ettei Suomella ollut minkäänlaisia aikeita muuttaa Saksan-politiikkaansa. Tämän Länsi-Saksa luki omaksi ansiokseen,²⁷ ja päinvastoin DDR saattoi päätellä, että jälleen oli Bonnin painostus tehonnut suomalaisiin.

Fagerholmiin kokemukset DDR:stä tekivät erittäin kielteisen vaikutuksen. Keskustelut, joita hän kävi Ulbrichtin, Grotewohlin ja ulkoministeri Lothar Bolzin kanssa, eivät olleet nekään kovin miellyttäviä. Fagerholm tunnusti jälkeenpäin pääkonsuli Overbeckille, että matka oli sinänsä ollut kiinnostava ja hyvin järjestetty, ja isännät olivat nähneet paljon vaivaa, mutta yleisvaikutelma itävyöhykkeestä ja oloista siellä oli ollut masentava. Elämä siellä, sen verran kuin sitä pääsi näkemään, sekä kaupunkikuva ja katunäkymät olivat olleet synkkiä. Fagerholm paljasti, että hän oli matkan aikana livahtanut kaksi kertaa inkognito-visiitille Länsi-Berliinin puolelle, jossa oli ollut kotoisaa, lämmintä ja valoisa, ja hän oli suuresti nauttinut illallisesta ”Hotelli Hiltonissa”.²⁸

Itäsaksalaiset isännät olivat luonnollisesti selvillä vieraansa jokaisesta liikkeestä ja olivat loukkaantuneita hänen yksityisistä retkistään. He pitivät koko matkaa Fagerholmin ”opportunistisena yrityksenä kohentaa yöpakkasissa ryvettynyttä idänpolitiikkaansa”. Myöhemminkin itäsaksalaisten käsitykset Fagerholmista olivat kauttaaltaan erittäin negatiivisia. Koska matka herätti niin suurta julkista huomiota sekä Suomessa, DDR:ssä että lännessä, saattaa olla niinkin, kuten Dörte Putensen arvelee, että Fagerholm yritti negatiivisella maalailullaan rauhoittaa länsisaksalaisia. Tämän seikan huomasi itse asiassa myös Overbeck.²⁹

Neuvostoliiton ”rauhankampanja”

DDR ajoi Neuvostoliiton tammikuussa 1959 tekemää aloitetta rauhansopimuksen aikaansaamiseksi Saksan (käytännössä DDR:n) kanssa paljon aktiivisemmin kuin konsanaan aloitteen tekijä itse. Toiveet ja todellisuus olivat tässäkin asiassa pahasti ristiriidassa. ”Suomi-DDR-seuran” itäsaksalaisen sisarjärjestön ”DDR-Pohjoismaat-seuran” (Deutsch-Nordische Gesellschaft) vuosikertomuksessa 1961 kuvattiin rauhanaloitteen toteutumismahdollisuuksia täysin todellisuuden vastaisesti, olihan Suomen hallituksen täydellisesti tyrmännyt. Otettakoon tähän lainaus mainitusta kertomuksesta, koska se erittäin hyvin kuvastaa DDR:lle omia toiveajattelua:

”Vallitseva poliittinen tilanne on Suomessa suosiollinen rauhansopimuksen solmimiselle Saksan kanssa. Maan johtavat piirit pitävät tätä askelta myös Suomen kannalta hyväksyttävänä. Suomessa ovat kohta edessä presidentinvaalit (tammikuussa 1962). Tästä syystä aseenteet ovat hieman pidättyvät, ja maassa ollaan odottavalla, joskaan ei kielteisellä kannalla. Viime aikoina on Suomessa kuultu yhä enemmän ääniä ’Rauhansopimus Saksan kanssa – kyllä, ja ellei muuten, niin silloin vain DDR:n kanssa’. Ilmeisesti Suomi ei halua olla ensimmäinen kapitalistinen maa, joka tämän askeleen ottaisi. Tämä asenne muuttuu varmasti vaalien jälkeen aivan itsestään. Meidän on jatkuvasti yhä ponte-

vammin koetettava vakuuttaa sekä maan vaikutusvaltaisille piireille että suurille kansanjoukoille rauhansopimuksen tärkeyttä, jotta Suomessa nousisi vahva liike painostamaan maan hallitusta ottamaan asiassa ratkaisevan askeleen.”³⁰

Lainauksessa oikeastaan vain yksi ainoa virke vastaa kutakuinkin totuutta, nimittäin kolmanneksi viimeinen. Se alkaa sanalla ”Ilmeisesti”. Tätäkin virkettä pitäisi täsmentää niin, ettei maailmassa tietenkään ollut mitään muutakaan kapitalistista maata, joka olisi halunnut tuon askeleen ottaa eli solmia Saksan rauhansopimuksen vain Itä-Saksan kanssa. DDR:n ulkoministeriössä tilanne nähtiin realistisemmin: kun Suomen hallitus pysyi tiukasti kannassaan, ministeriö päätti jo huhtikuussa 1961 väliaikaisesti keskeyttää yrityksensä Suomen Saksan-politiikan muuttamiseksi. Tällaiset ohjeet varaulkoministeri Johannes König lähetti pääkonsuli Agricolalle Helsinkiin.³¹

Ei DDR silti vielä pyyhettä kehään heittänyt. Kun Suomen hallitus heinäkuussa 1961 vaihtui ja Martti Miettunen muodosti uuden maalaisliiton vähemmistöhallituksen, Agricola päätti jälleen koettaa kepillä jäätä. Uusi pääministeri ja UM:n osastopäällikkö Jaakko Hallama vakuuttivat Agricolalle Suomen jatkavan edelleen puolueettomuuspolitiikkaansa, jonka kulmakivenä oli pysyttäytyminen erossa suurvaltojen erimielisyyksistä. Miettunen erehtyi viittaamaan presidentti Kekkonen taannoiseen lausuntoon, jonka mukaan sodan ja rauhan kysymyksessä Suomi ei ollut puolueeton vaan rauhan puolella. Tähän retoriseksi tarkoitettuun Kekkonen lausahdukseen itäsaksalaiset tarttuivat tosissaan ja alkoivat mainostaa rauhaneloitettaan juuri sellaiseksi rauhankysymykseksi, jonka suhteen Suomi ei voisi olla puolueeton. DDR:n teollisuusnäytelyn Helsingissä marraskuussa 1961 avannut varapääministeri Heinrich Rau toi Ulbrichtilta Kekkoselle monisivuisen henkilökohtaisen kirjeen, jossa edellä mainittu asia oli asetettu pääsyötiksi.³²

Saksan rauhansopimusaloitteen tiimoilta Suomen hallitusta painostivat myös länsivallat; niin Yhdysvaltain kuin Ison-Britan-

niankin suurlähettiläät kävivät syyskuussa 1961 kertomassa ulkoministeri Ahti Karjalaiselle, että Suomelle koituisi suuria vaikeuksia, jos se taipuisi Neuvostoliiton ajamaan Saksan ns. rauhanaloitteeseen ja tunnustaisi DDR:n. Suomen puolueettomuuspolitiikan uskottavuus olisi länsivaltojen silmissä mennyttä kalua.³³

Kesällä 1961 puhjennun uuden Berliinin kriisin seuraukset olivat dramaattisemmat kuin kukaan olisi voinut kuvitellakaan. Neuvostoliitto tosin lievensi uhkavaatimustaan sillä tavoin, ettei se aikonut puuttua Länsi-Berliinin asemaan eikä ryhtyä sitä kohtaan mihinkään saartotoimiin, kuten se oli tehnyt 1948. Lupaus piti, vaikka itse asiassa Länsi-Berliini kyllä ”saarrettiin”, tosin tällä kertaa niin päin, että itäsaksalaisten pääsy sinne estettiin ja heidän viimeinkin pakoreittinsä länteen tukittiin. Elokuun 13. päivän vastaisena yönä 1961 DDR sulki piikkilankaestein Berliinin sisäisen vyöhykerajan ja ryhtyi rakentamaan siihen muuria. Sen selitettiin olevan ”antifasistinen suojavalli”, jonka tarkoituksena oli torjua vihamielisten ideologioiden tunkeutuminen DDR:ään. Todellisuudessa muuri oli DDR:n viimeinen keino estää taloutensa romahtaminen, joka olisi ollut pian edessä, ellei parhaassa työiässä olevan ja parhaiten koulutetun väen virtaa länteen olisi saatu katkaistuksi.

23. Juhani Suomi (1992 *Kriisien aika. Urho Kekkonen 1956–1962*, Helsinki: Otava, 209.

24. UKK pk. 1, 207 (9.3.1959).

25. Sama, 206 (7.3.1959).

26. National Archives of the United States of America, NA, College Park MD. State Dept., RG 59, CDF, Box 3490. Joint Weeka 11, March 13, 1959.

27. PAAA, Ref. 203, Bd. 144. Overbeck 10.3.1959 AA:lle. Koskee Suomen tasavallan presidentin haastattelua *New York Timesissa* 5.3.1959 ja Suomen lehdistön reaktioita.

28. PAAA, Ref. 203, Bd. 143. Overbeck 26.5.1959 AA:lle. Koskee Fagerholmin lausuntoja ”DDR:n”-matkastaan.

29. Putensen 108–109.

30. SAPMO BA DY 13, 2049. Deutsch-Nordische-Gesellschaft DENOG vsk. 1961, 21.

31. PAAA, MfAA, A 14114.

32. PAAA, MfAA, A 17160 ja A 14137.

33. Tasavallan Presidentin arkistosäätö (Orimattila) TPA, UKA 21/43 Ulkopoliitiikka. P. M. Ahti Karjalainen, Saksan-kysymys; Englannin ja Yhdysvaltain suurlähettiläiden käynnit 21.9.1961.

Noottikriisin saksalais-saksalainen "dimensio"

Lokakuussa 1961, kun presidentti Kekkonen lähti viralliselle vierailulle Yhdysvaltoihin, elettiin Berliinin kriisin kireintä vaihetta. Saksan-kysymys nousi luonnollisesti esille myös Kekkonen ja presidentti Kennedyn tapaamisessa Valkoisessa talossa 16.10.1961. Kekkonen totesi, että hänen käsityksensä mukaan Kremlin johto todella vakavasti pelkäsi Länsi-Saksan sotilaallista potentiaalia ja piti sitä uhkana maailmanrauhalle. Kennedyn mielestä ajatus oli täysin vailla perusteita; se ei voisi toteutua, ellei Saksan liittotasavalta irtautuisi länsiliitosta. Presidentit olivat yhtä mieltä siitä, ettei Saksojen yhdistyminen olisi mahdollista ilman sotilaallista yhteenottoa, sillä Neuvostoliitto ei ikinä luopuisi Itä-Saksasta rauhanomaisesti.³⁴

Kekkonen sai samassa yhteydessä tilaisuuden selostaa Kennedylle myös Saksan-kysymyksen erityistä herkkyyttä Suomelle, määritteli hän yya-sopimus Saksan potentiaaliseksi hyökkääjäksi. Kun Kennedy huomautti, että uhkakuvat ovat nykyään aivan toiset, Kekkonen vastasi: "...emme halua mennä tapahtumien edelle, mutta tunnemme asemamme perustan."³⁵ Nämä arvoitukselliset sanat realisoituivat jo kaksi viikkoa myöhemmin, kun Neuvostoliitto jysäytti noottinsa kesken Kekkonen Yhdysvaltain vierailun 30.10.1961.

Neuvostoliiton vakava huolestuminen Länsi-Saksan sotilaallisesta vahvistumisesta näkyi siinäkin, että sen Suomelle lähettämän nootin tekstistä peräti neljä viidesosaa käsitteli "länsisaksalaisen militarismin" aiheuttamaa uhkaa.³⁶ Yya-sopimuksen sotilaallisiin artikloihin vetoaminen ei siis missään tapauksessa ollut pelkkä veruke, jolla Neuvostoliitto puuttui Suomen sisäisiin asioihin. Kreml käytti tuohon aikaan erittäin rajua kieltä, mutta Suomelle lähetetyn nootin retoriikka oli lajissaan ylittämätön: Neuvostoliitto syytti Länsi-Saksaa suorastaan siitä, että Bundeswehr hautoi revanssia toteuttaakseen sen, missä Hitlerin Wehrmacht oli kaksikymmentä vuotta aikaisemmin epäonnistunut.

Bonnin liittohallitus torjui nootissa esitetyt syytökset ja piti niitä täysin absurdeina:

Naton puolustuksellinen luonne oli niin vahva ja tunnustettu, ettei Neuvostoliiton väitteissä ollut vähäisintäkään perää. Nootti olikin osoitus sen omista imperialistisista suunnitelmista Pohjois-Euroopassa.³⁷

Suomen kannalta myönteistä oli se, että tällä kertaa *Auswärtiges Amt* laitto i omaloitteisesti sordiinon päälle. Neuvostoliiton syytökset oli torjuttava, mutta sillä tavoin, ettei tarpeettomasti vaikeutettaisi suomalaisten asemaa. Tällaiset ohjeet sai Helsinkiin myös uusi pääkonsuli Heinrich Böx, josta oli elokuussa 1961 tullut Overbeckin seuraaja ja Saksan liittotasavallan kaupallisen edustuston päällikkö.³⁸

Länsi-Saksan lehdistöä ei sen sijaan pidätelty mikään.³⁹ Se alkoi villisti spekuloida sillä, miten rajusti venäläiset kulissien takana suomalaisia mahtoiivatkaan painostaa ja mihin kaikkeen heidän oli pakko suostua.⁴⁰ Kekkonen Novosibirskin matkan jälkeen ihmeteltiin, kuinka näin vakava kriisi saattoi ratketa näin helpon tuntuisesti. Jotakin Kekkonen oli pitänyt venäläisille luvata, salaisesti ainakin. Spekulointiin puna-armeijan tukikohdilla Suomessa, mutta myös Saksan-kysymyksellä. Oliko Kekkonen luvannut vastalahjaksi tunnustaa DDR:n? Mutta myös aivan päinvastaisia ääniä kuultiin. Esimerkiksi arvovaltainen *Frankfurter Rundschau* ylisti suomalaisten ja erityisesti Kekkonen taitoa ja kylmähäpäisyyttä vaikeassa tilanteessa. Lehden mukaan Kekkonen oli osoittanut kasvaneensa edeltäjänsä Paasikiven mittoihin maansa isänä.⁴¹

Sen sijaan pääkonsuli Böxin käsitykset Kekkosesta muodostuivat alusta lähtien erittäin kielteisiksi. Hän oli kovasti pettynyt myös siihen, kuinka laimeasti suomalaiset kaiken kaikkiaan arvostelivat Neuvostoliiton menettelyä noottikriisin aikana. Böx arveli, että kriisin seurauksena Suomen hallitus oli jatkossa entistä tiukemmin sitoutunut tarkkailemaan tilannetta Kremlin silmin Itämeren piirissä. Hänen mielestään Suomen puolueettomuuspolitiikan uskottavuus oli kärsinyt nimenomaan Kekkonen menettelytapojen takia. "Kuinka häikäilemättä Kekkonen käyttikään asemaansa ja idänsuhteiden monopoliaan oman valtansa pönkitämiseen", Böx päivitteli.⁴²

Böx kimpaantui tavattomasti puheesta, jonka Kekkonen piti radiossa ja televisiossa nootikkriisin aikana. Siinä hän presidentti luonnehti Saksan liittotasavaltaa suurin sanoin Suomen puolueettomuuspolitiikan kannalta kiusalliseksi ”rauhanhäiritsijäksi”. Böx ryhtyi vastatoimiin torjuakseen tämän suuntaiset väitteet, mutta suoraa poliittista protestia hän ei presidentille voinut esittää. Ainoa käyttökelpoinen tapa kertoa suomalaisille, ettei Saksan liittotasavalta todellakaan ollut mikään sotahullu rähinöitsijä, oli jonkin tavallista näyttävämmän saksalaisen kulttuuritilaisuuden järjestäminen Suomessa. Siihen voitaisiin kutsua mahdollisimman suuri joukko vaikutusvaltaisia suomalaisia.⁴³

Böxin aloite törmäsi samoihin vaikeuksiin, joiden kanssa Overbeck oli jatkuvasti Helsingissä kamppailut. *Auswärtiges Amtin* määrärahojen ilmoitettiin olevan vuoden 1961 lopussa niin vähissä, ettei mitään kovin näyttävää saataisi aikaan.⁴⁴ Böx ryhtyi erikoistoiimiin varojen löytämiseksi ja vetoi siihen, että itäsaksalaisten yritykset oli Suomessa saatava torjutuksi. Tämä naula veti, ja Hampurin valtion filharmoninen orkesteri esiintyi syksyllä 1961 Helsingissä ja Tampereella useissa konserteissa.⁴⁵ Richard Wagnerin jyhkeiden sävelten tahdittamana *Auswärtiges Amt* ryhtyi torjumaan DDR:n poliittista vaikutusta Suomessa.

DDR:n asema oli sen kaltainen, ettei se nootikkriisin aikana voinut elämöidä eikä arvostella Suomen ulkopolitiikkaa läheskään samalla tavalla kuin se oli arvostellut Fagerholmin hallitusta yöpakkasten aikana. Nootikkriisin puhkeamisen aikoihin sattui Helsingissä olemaan DDR:n teollisuusnäyttely. Sitä avaamaan saapui varapääministeri Paul Scholz. Tämä oli saanut Ulbrichtilta tehtäväkseen ojentaa presidentti Kekkoselle henkilökohtaisesti kirjeen. Ulkoministeriön virkamiehet asettuivat kuitenkin poikkiteloin, eikä audienssia presidentin luokse saatu mitenkään järjestymään.⁴⁶

Ei edes Neuvostoliiton suurlähettiläs voinut auttaa toveria pulassa, koska naapurisuhteet olivat niin poikkeuksellisen herkässä tilassa. Scholz tarttui härkää sarvista ja lähestyi Kekkostä näyttelyn avajaisissa. Kiireinen presidentti ”juoksi” DDR:n sosialis-

tisen teollisuuden saavutukset läpi vartittunissa. Jossakin välissä Scholz ehti sopertamaan Kekkoselle, että hänelle oli uskottu eräs tehtävä. Hetkeäkään empimättä Kekkonen vastasi: ”No siinä tapauksessa pyydän Teitä tulemaan luokseni tänään iltapäivällä.” Näin tapahtui, ja klo 14 Scholz saattoi ojentaa Ulbrichtin kirjeen Kekkoselle. Audienssi kesti vain muutaman minuutin, koska Kekkonen oli seuraavana päivänä lähdössä Novosibirskiin. Kun Scholz kysyi, saako kirjeen luovuttamisesta kertoa lehdistölle, Kekkonen virnisti ja sanoi, että saa toki, mutta sisältöä ei saa paljastaa. Ulbrichtin kirje sisälsi pelkkiä kohteliaisuuksia ja tiedustelun, olisiko Kekkonen valmis vaihtamaan mielipiteitä ”kansainvälisistä kysymyksistä”.⁴⁷

Scholzian mukaan DDR:n valtuuskunnan Suomen-matka oli antoisa nimenomaan sen tilanteen ansiosta, joka maassa vallitsi neuvostohallituksen jätettyä kaksi viikkoa aikaisemmin Suomen hallitukselle nootinsa. ”Tästä epäilemättä johtui sekin, että niin

34. Ks. esim. Jukka Tarkka (1992) *Suomen kylmä sota. Miten viattomuudesta tuli voima*, Helsinki: Otava, 83.

35. Max Jakobson (1980) *Veteen piirretty viiva. Havaintoja ja merkintöjä vuosilta 1953–1965*, Helsinki: Otava, 235.

36. Neuvostoliiton hallituksen Suomen hallitukselle 30.10.1961 lähettämän nootin teksti kokonaisuudessaan, ks. esim. Hans Peter Krosby (1974) *Kekkoksen linja*, Helsinki: Kirjayhtymä, 399–406 (liite).

37. TPA, UKA UKKn vsk. 1961, Ulkomaisten hallitusten virallisia kommunikatioita Neuvostoliiton nootin johdosta (D), Bonn (31.10.).

38. PAAA, Ref. 203, Bd. 136. Carstens 28.11.1961 von Eckardtille.

39. Ks. lähemmin Raimo Häyrinen (1997) ”Ein Donnerkeil gegen Finnland”. Suomen nootikkriisi Länsi-Saksan näkökulmasta, Helsingin yliopisto: poliittisen historian pro gradu-tutkielma.

40. Näin esimerkiksi kaksi kölniläislehteä *Kölner Stadt-Anzeiger* 1./2.11.1961 ja *Kölnischer Rundschau* 3.11.1961.

41. *Frankfurter Rundschau* 18.1.1962.

42. PAAA, Ref. 203, Bd. 207. Böx AA:lle (päiväämätön), Kertomus v:lta 1961.

43. PAAA, Ref. 203, Bd. 136. Böx 6.11.1961 AA:lle.

44. PAAA, Ref. 203, Bd. 136. Os. VI 9.11.1961 os. 2:lle.

45. PAAA, Ref. 203, Bd. 136, Ref. v. Lucius, Saksalaisen orkesterin matka Suomeen 15.11.1961.

46. SAPMO BA DY 30 IVA 2/2-282. SED:n kk:n kv. os. Kertomus DDR:n valtuuskunnan matkasta Suomeen DDR:n 2. teollisuusnäyttelyyn 14.–22.11.1961.

47. UM 7 D 2, K 306. Walter Ulbricht 13.11.1961 Suomen Tasavallan presidentille, tohtori Urho Kaleva Kekkoselle.

monet porvarilliset poliitikot osallistuivat tilaisuuksiimme,” Scholz päätteli. Myös sellaiset suomalaiset poliitikot kuin eduskunnan puhemies Fagerholm käyttivät tilaisuutta hyväkseen osoittaakseen ”edistyskäsittelyä” ja sitä, että he eivät ole länsimielisiä. Scholz ehdotti, että DDR olisi Suomen suunnalla entistä aktiivisempi, jotta se taipuisi osallistumaan Saksan rauhankonferenssiin. ”Nyt on saatava suomalaiset vakuuttuneiksi siitä, että heidän asennoitumisensa rauhan puolesta vaikuttaisi myönteisesti heidän omaan puolueettomuuspolitiikkaansa.”⁴⁸

Noottikriisi nostatti siis DDR:ssä jälleen toiveita; jospa Suomi sittenkin joutuisi muuttamaan Saksan-politiikkaansa? Tälläkin kerralla toiveet osoittautuivat turhiksi. Noottikriisin laukeamisen jälkeen joulukuussa 1961 DDR:n lähetystö sai Moskovassa Neuvostoliiton ulkoministeriön MID:in Skandinavian osaston päälliköltä N. M. Lunkovilta erittäin seikkaperäisen selvityksen Suomelle lähetetyn nootin taustoista ja tavoitteista. Lunkovin mukaan sillä ensinnäkin haluttiin osoittaa Suomelle riittävän painokkaasti, mikä oli Neuvostoliiton käsitys tilanteesta Pohjois-Euroopassa ja ”antaa muistutus Tannerin ympärille ryhmittyneille Suomen taantumuspiireille”. Lisäksi nootilla koetettiin vaikuttaa Tanskan ja Norjan asenteisiin, jotta ne eivät tarttuisi liian lujasti ”Länsi-Saksan militaristien koukkuun”.⁴⁹

Lunkov kertoi itäsaksalaisille myös sen, että Hruštšev ja Kekkonen olivat 24.11. Novosibirskissä käsitelleet lyhyesti Saksan kysymystä. Hruštšev oli sanonut, että elleivät länsivallat suostu Neuvostoliiton aloitteeseen rauhansopimuksen aikaansaamiseksi Saksan kanssa, he allekirjoittavat sen sitten vain DDR:n kanssa. Lunkov selitti, että Kekkoista ei ollut vaadittu Novosibirskissä ottamaan kantaa tähän, jotta hänen asemansa ei vaikeutettaisi liiaksi. Tämä seikka oli oikeastaan jo ennestään DDR:n johdon tiedossa, sillä ulkoministeri Andrei Gromyko oli maininnut itäsaksalaiselle virkaveljelleen Bolzille jo aikaisemmin, että Neuvostoliiton johto ei pitänyt suomalaisten painostamista tässä tilanteessa tarkoituksenmukaisena.

Saksanpolitiikka jää takalukkoon

Kun Kreml huolestui Saksan liittotasavallan sotilaallisen potentiaalin vahvistumisesta Pohjois-Euroopassa, on selvää ja Neuvostoliiton omien intressien kannalta myös täysin loogista, että se tarttui juuri yya-sopimukseen, olihan Neuvostoliiton luoteisen ilmansuunnan puolustusjärjestely nimenomaan rakennettu sen varaan. Neuvostoliitto ei lähettänyt noottiaan ensisijaisesti Suomea kiusatakseen vaan tehdäkseen kaikille osapuolille mahdollisimman selväksi, mistä oli kysymys. Kokonaan toinen asia on se, että Kreml liioitteli Länsi-Saksan uhkaa tavattomasti, samoin kuin se, että nootin sivutuotteena Neuvostoliitto puuttui räikeästi myös Suomen presidentinvaaliin.

Ulkopoliittisten syiden, eli Saksan-kysymyksen kiristymisen, ohella sekä yöpakkasilla että noottikriisillä oli selvästi myös Suomea tarkoittaneita syitä. Kimmo Rentola on yöpakkasten taustoja hakiessaan havainnut Neuvostoliiton taloudellisen intressin, joka liittyi Suomen kaupan länsiyhteyksien vahvistumiseen ja vapautumiseen 1950-luvun lopulla, jolloin idänkaupan suhteellinen osuus kääntyi laskuun. Toinen taustatekijä oli Rentolan mukaan ideologinen intressi, joka liittyi Neuvostoliiton tarpeeseen saada kommunistit jälleen Suomen hallitukseen, jolloin Suomesta mahdollisesti tulisi rauhanomaisen rinnakkainolon ja työväenliikkeen liittolaispolitiikan kautta tapahtuvan sosialismiin siirtymisen mallitapaus.⁵⁰

Neuvostoliiton jyrkkä reaktio elokuussa 1958 nimitettyä K.-A. Fagerholmin laajapohjaista enemmistöhallitusta vastaan kuvasti juuri tuota ideologista intressiä, olihan eduskunnan suurin ryhmä, kommunistit, syrjäytetty hallituksesta ja siihen oli otettu sellaisia voimia, joita Neuvostoliitto piti omalta kannaltaan jopa vihamielisinä. Noottikriisin ideologinen ulottuvuus oli hieman toinen, sillä siinä Neuvostoliiton yhtenä ja ehkä kaikkein tärkeimpänä Suomeen liittyvänä tavoitteena oli maan ulkopoliittisen linjan jatkuvuuden turvaaminen varmistamalla Urho Kekkosen uudelleenalinta tasavallan presidentiksi.

Yöpakkasilla ja noottikriisillä oli selvä yhteys Saksan-kysymyksen kiristymiseen ja

Berliinin kriiseihin, mutta Suomen harjoittamaan Saksan-politiikkaan niillä ei ollut suoranaista vaikutusta. Mielenkiintoista on havaita, että DDR:n tunnustamiskysymyksessä Neuvostoliitto ja Saksan liittotasavalta esiintyivät molemmat – toki täysin vastakkaisista motiiveista – Suomea kohtaan pidättyväisesti, jotta suomalaisten asema ei tarpeettomasti vaikeutuisi.

Epäsuorasti kriisit vaikuttivat siten, että 1950-luvulla vakiintuneen Saksojen tunnustamattomuuspolitiikan muuttaminen näytti jatkossa entistäkin hankalammalta. Tasa- puolisten suhteiden ylläpitämisestä molempien Saksojen kanssa tuli tästä syystä 1960-luvulla yksi Suomen puolueettomuuspolitiikan uskottavuuden keskeisistä haasteista. Pitkin 1960-lukua Suomen hallitus sai kummaltakin Saksalta jatkuvasti muistutuksia tasapuolisuuden horjumisesta ja toisen osapuolen suosimisesta.

Saksojen ulkopoliittiset odotukset Suomen suhteen olivat täysin vastakkaiset. DDR toivoi Suomelta sitä, mitä Saksan liittotasavalta siltä eniten pelkäsi: Suomi tunnustaisi DDR:n ensimmäisenä ei-kommunistisena maana. Itä-Saksa odotti, että näin tapahtuisi, koska Suomi oli Neuvostoliiton hyvä ystävä, kun taas Länsi-Saksa pelkäsi samaa siksi, että Neuvostoliitto saattaisi mahdollisesti painostaa Suomen tunnustamaan DDR:n. ■

48. SAPMO BA DY 30 IVA 2/2–282. SED:n kk:n kv. os. Kertomus DDR:n valtuuskunnan matkasta Suomeen DDR:n 2. teollisuusnäyttelyyn 14.–22.11.1961.

49. PAAA, MfAA, A 14053. Muistiinpano keskustelusta tov. Lunkovin kanssa Moskovassa 11.12.1961.

50. Kimmo Rentola (1997) *Niin kylmää että polttaa. Kommunistit, Kekkonen ja Kreml 1947–1958*, Helsinki: Otava, 488.